

¿El multiculturalisme constitueix, per definició, una resposta més progressista que qualsevol altra possible alternativa? Si l'avaluem des d'una perspectiva històrica, el multiculturalisme no es pot considerar una resposta «progressista», sinó del tot arcaïtzant o premoderna.

Democràcia representativa i pluralitat cultural

Ferran Sáez

Immigració, Identitat i Convivència

El *demos* en un context multicultural

Qualsevol argumentació referida a l'impacte dels nous fluxos migratoris en les democràcies europees requereix un seguit d'aclariments previs molt importants. No es tracta, com veurem a continuació, d'una mera qüestió de precisió semàntica sinó de veritables aspectes de fons que, en cas de no ser convenientment estipulats, condueixen a debats mancats de sentit. Les expressions «democràcia representativa» i «pluralitat cultural», que sovint donem per suposades o bé utilitzem com una simple crossa retòrica, contenen adherències històriques complexes que cal aïllar amb cura del concepte original. En cas contrari, la possibilitat d'arribar a paradoxes insalvables és gran.

Encara que no ho sembli, la paraula «democràcia» ja conté en el seu si el nucli del problema que tractem, és a dir, la relació entre un determinat sistema polític i el conjunt de persones que s'hi acaba vinculant pel sol fet d'emigrar als països on aquest està implantat. La clau de tot plegat rau en la noció de *demos*. Sovint es diu que «democràcia» significa *el govern del poble*. Aquesta etimologia és errònia. En grec, el terme *democratia* significava el poder/predomini (no «govern») del *demos* (no pas del «poble»). El *demos* era una llista de persones que no equival exactament a l'actual cens, ni tampoc pot ser identificada amb conceptes moderns com ara «ciutadania». Del *demos* en formaven part els *demoi*, un conjunt d'homes que gaudien d'uns drets determinats, com ara votar a l'Assemblea o *Ekklesia*. A l'Atenes clàssica, aquests ciutadans havien de ser barons lliures, legalment adults i no sotmesos a la llei de l'ostracisme (que consistia en la suspensió temporal dels drets ciutadans a determinades persones, a petició de l'Assemblea). Ni les dones, ni els esclaus, ni els estrangers o *metekoi*, ni tampoc aquells ciutadans a qui s'havia aplicat la norma de l'ostracisme podien ser *demoi*. Això vol

Universitat Ramon Llull

37

Les expressions «democràcia representativa» i «pluralitat cultural», o el terme «tolerància», que sovint utilitzem com una simple crossa retòrica, contenen adherències històriques complexes que cal aïllar amb cura del concepte original. En cas contrari, la possibilitat d'arribar a paradoxes insalvables és gran, com podrà comprovar el lector d'aquest treball.

No hi ha cap societat democràtica al món que equipari automàticament la noció de població real amb la de ciutadania, ens recorda l'autor. A més, la població real de la majoria de països democràtics occidentals està fortament condicionada avui pel fenomen de la immigració, mentre que la ciutadania és encara una idea vinculada a l'estructura políticoadministrativa de l'Estat-nació. Aquesta asimetria pot arribar a generar tensions importants, difícilment superables si la societat d'acollida no introdueix canvis profunds en la legislació alhora que en la seva pròpia mentalitat. Sembla evident, però, que no tothom està disposat a dur-los a terme, fins i tot en el context d'una població anormalment envellida que no té cap altre remei que acceptar el fenomen.

dir que, per norma general, a l'Assemblea de l'època clàssica només hi podia participar entre un 15 i un 20 per cent de la població. La immensa majoria restant –el gruix del poble– no tenia dret a vot ni a altres prerrogatives polítiques.

La democràcia, doncs, neix i es consolida a l'Atenes clàssica com un sistema que no aspira en cap moment a representar el conjunt de persones que formaven la *polis*. L'evolució posterior del sistema democràtic, sobretot al segle XX, va eixamplar enormement el segment de la població amb dret a vot. D'una banda, el vot femení va duplicar el cens; d'altra, l'adquisició legal de la majoria d'edat als 18 anys (que generalment oscil·lava entre els 21 i els 25 anys) va permetre la inclusió d'un segment de població que ara, amb una població molt envellida, pot semblar irrisori, però que fa només 30 o 40 anys resultava prou significatiu. Darrerament, els ciutadans de la Unió Europea residents a altres països poden votar a les eleccions municipals del seu lloc de residèn-

38

El fet que el sistema democràtic estigui vinculat a l'estructura de l'Estat-nació fa que no existeixin ciutadans «abstractes».

En realitat, només ho són els qui posseeixen tots els drets inherents a la nacionalitat. No hi ha «ciutadans», sinó «ciutadans de» (Espanya, França, etc).

cia, sempre que aquest estigui en el si de la Unió. També es discuteix seriosament la participació en determinats comicis de residents extracomunitaris establerts legalment al país d'adopció.

Això ens porta al segon concepte potencialment equívoc que convé posar sobre la taula, el de «pluralitat cultural». Per norma general, d'aquest concepte se'n fa un ús vagament eufemístic que paga la pena de subratllar. A Europa l'emprem sovint per a referir-nos només a determinades comunitats, sobretot la magribina i la subsahariana de confessió islàmica. La creixent –però socialment invisible– comunitat xinesa, per exemple, no s'acostuma a incloure en aquest esquema. Aquesta hauria de ser precisament la primera conclusió: allò que anomenem «pluralitat cultural» té més a veure amb la visibilitat o invisibilitat de determinats grups que no pas amb l'existència d'un fet objectiu i diàfan. En segon lloc, en certs usos acrítics de la noció de «pluralitat cultural» es fa abstracció, justament, d'un dels trets característics de la mentalitat postmoderna, refractària a restringir l'abast semàntic de la noció de «cultura» a la seva accepció tradicional. No oblidem que, malgrat el caràcter difús de les expressions, hom parla habitualment de coses tan diverses com «cultura *gay*» o «cultura *raper*». En conseqüència, «pluralitat cultural» pot significar en l'actualitat moltes més coses d'allò que en realitat suggereix la literalitat del terme.

Arribem així a la primera conclusió: ni en la democràcia fundacional grega (directa) ni en les actuals democràcies liberals (representatives) hi ha hagut mai una equiparació de la noció de *població* amb la de *ciutadania*. La raó és ben senzilla: abans i ara, els drets ciutadans no tenen un abast territorial indefinit sinó que estan lligats indefectiblement a una determinada estructura políticoadministrativa (sigui la *polis* en relació al *demos* o l'Estat modern en relació a la ciutadania). Fora d'aquesta restricció, però, la resta constituiria una vulneració dels principis de-

mocràtics (com ara en relació al gènere, les creences religioses, etc). Això vol dir, senzillament, que el punt de fricció no es dona entre la democràcia i la pluralitat cultural, sinó entre la democràcia i la creixent pluralitat de situacions administratives de la població immigrada.

El fet que el sistema democràtic estigui vinculat a l'estructura políticoadministrativa de l'Estat-nació fa que no existeixin els ciutadans «abstractes». En realitat, només ho són els qui posseeixen tots els drets inherents a la nacionalitat. En aquest sentit oposar els drets individuals als col·lectius, o bé negar aquests darrers, constitueix gairebé una *boutade*. No hi ha «ciutadans», sinó «ciutadans *de*» (Espanya, França, etc). Per raons òbvies, això implica que per gaudir de determinats drets individuals cal pressuposar un marc de drets col·lectius marcats essencialment per la nacionalitat (que, cal no oblidar-ho, no és un fet sinó un dret, amb una dimensió col·lectiva que seria ridícul discutir). En cas de pensar el contrari, la negació del dret a vot als immigrants resultaria injustificable. En societats clarament marcades per fenomen migratori convindria revisar aquesta situació, tot i que, evidentment, faria trontollar la mateixa base de l'Estat-nació convencional. Això ens fa suposar que no es farà efectiu ni a curt ni a mig termini.

Relativisme cultural i democràcia: solució o problema?

Tota societat complexa genera friccions, i aquestes estan sovint –però no sempre– relacionades amb la diversitat cultural entesa en un sentit ampli. La majoria són friccions perfectament assumibles, gairebé trivials, com ara les relacionades amb els dies festius de les diferents religions, el menú que s'ofereix a les escoles públiques on hi conviuen nens de diferents confessions, etc. Que un centre educatiu tingui la possibilitat de servir en un mateix menjador, sense segregat l'alumnat, plats *halal* o *kosher*, posem per cas,

El relativisme cultural pot constituir –i de fet així ha estat– un revulsiu vàlid per neutralitzar la temptació de l'etnocentrisme, que sovint té un corol·lari racista tàcit o explícit. Més enllà d'aquesta funció, el relativisme no sembla compatible amb els requisits mínims d'un Estat de dret.

39

no suposa una despesa adicional gaire gran. En canvi, els beneficis socials d'haver adoptat una mesura d'aquest tipus són, a llarg termini, enormes. Certament, aquests frecs poden arribar a complicar-se degut, en general, a una politització anòmala del problema (recordem, per exemple, el gran debat social que es va obrir a França arran la prohibició dels distintius religiosos externs a les escoles públiques).

Cal dir, però, que a la vora d'aquestes –diquem-ne– friccions assumibles n'existeixen altres que una societat democràtica que té com a últim referent la Declaració Universal dels Drets Humans no pot admetre. Ens referim a qüestions com ara el matrimoni obligat entre menors d'edat, les formes encobertes d'esclavatge o, encara pitjor, les mutilacions rituals, especialment l'ablació del clítoris practicat sobretot per immigrants d'origen subsaharià (i que, dit sigui de passada, no té res a veure amb els preceptes de

A començament del segle XXI el binomi democràcia/immigració planteja, en essència, tres possibilitats: l'assimilacionisme estricte, l'integracionisme i el multiculturalisme. No serem gaire originals si bategem els anteriors models com francès, català i neerlandès, respectivament.

40

l'islam). A partir de la dècada del 1980, les dimensions del problema van començar a resultar preocupants arreu d'Europa, molt especialment a França. A casa nostra es van detectar alguns casos (al Maresme, per exemple) que també van causar una forta commoció.

Val a dir que, en un sentit estricte, tot allò no constituïa un problema directament ubicable en l'àmbit del relativisme cultural, per la senzilla raó que no hi havia res a «relativitzar»: el Codi Penal estipula clarament que aquestes conductes són delictives; la resta de consideracions són supèrflues. Sembla clar, però, que l'arrel última del problema rau en un seguit de creences i actituds que, sense ser il·legals, sí que poden conduir a vulnerar –puntualment però també greument– la legislació de les societats d'acollida. Apelar genèricament al relativisme cultural des de posicions polítiques autodenominades «progressistes» pot portar, en aquest sentit, a situacions es-

tranyes. Al nostre entendre, el relativisme cultural pot constituir –i de fet, ha constituït històricament– un revulsiu vàlid per neutralitzar la temptació de l'etnocentrisme, que sovint té un corollari racista tàcit o explícit. Més enllà d'aquesta funció específica, però, el relativisme no sembla compatible amb els requisits mínims d'un Estat de dret ni tampoc amb els principis que inspiren el sistema democràtic. Només és vagament assumible en qüestions prepolítiques com les que hem esmentat al començament de l'epígraf. Més enllà, el límit el marca la llei.

Ara bé: quin és l'abast de la llei? En les societats occidentals modernes la llei té un abast territorial; a l'Europa medieval, en canvi, aquest abast era de caràcter ètnic o religiós: el call jueu tenia unes normes legals i la població cristiana unes altres. Una certa visió del multiculturalisme està provant de recuperar críticament aquest esquema premodern, especialment al Canadà. Per a molts, el nou context en què s'aplica fa que ja no sigui premodern sinó, justament, postmodern. El debat també s'està produint en països on la multiculturalitat és la norma, com ara Malàisia o Singapur. En altres, com Nigèria, hi ha llocs on es pot aplicar estrictament la *sharia* o llei islàmica (amb lapidació inclosa) i altres on hi ha una altra legislació. Aquest seria un cas extrem de relativisme aplicat a un sistema polític en el si d'un mateix Estat, tot i que juxtaposat aquí –de forma absolutament equívoca– amb la noció de federalisme.

Sembla del tot improbable que la Unió Europea vulgui avançar cap a polítiques immigratòries basades en el referent del relativisme cultural entès en un sentit estricte. El debat és més aviat un altre. El desglossem a continuació.

Assimilacionisme, integracionisme i multiculturalisme

En el si de les democràcies avançades, el principal dilema sociopolític relacionat amb la immigració se centra en la contraposició dels con-

ceptes d'integració i multiculturalitat, amb diferents gradacions. Cal remarcar, de bon començament, que plantejar aquesta dualitat com una dicotomia irreductible no té gaire sentit: integració i multiculturalitat no són, en abstracte, conceptes excloents. Aquesta és justament la tesi defensada per Will Kymlicka i la seva noció de «ciutadania multicultural». D'altra banda, ni la integració ni el multiculturalisme constitueixen, en si mateixos, una garantia estricta d'harmonia social. La història ens dona nombrosos exemples de societats culturalment homogènies i alhora caòtiques (el Japó feudal), i també de societats molt diverses però políticament ordenades i culturalment molt fructíferes (l'època daurada d'Al-Andalus).

A començament del segle XXI el binomi democràcia/immigració planteja, en essència, tres possibilitats: a) l'assimilacionisme estricte, basat en la lògica de l'Estat jacobí; és a dir, la pura dissolució de les comunitats immigrades en el país d'origen, sense cap altre vestigi que el color de la pell o els cognoms, així com l'exercici (sempre privat i a títol individual) de les pràctiques religioses; b) l'integracionisme, que simplement situaria la llengua, els costums o la religió de les comunitats immigrades en un àmbit privat però no socialment invisible amb l'objectiu d'afavorir una comunitat nacional cohesionada, sense que això vulgui dir «homogènia»; c) el multiculturalisme, que buscaria la coexistència –en el millor dels casos– o la cohabitació –en el pitjor– de diferents comunitats, sense cap altre lligam que uns interessos comuns en el si d'un mateix Estat. No serem gaire originals si bategem els anteriors models com francès, català i neerlandès, respectivament (tot i que existeixen altres denominacions, igualment qüestionables).

¿El multiculturalisme constitueix, per definició, una resposta més progressista que qualsevol altra possible alternativa? Si l'avaluem des d'una perspectiva històrica, el multiculturalisme no es

pot considerar una resposta «progressista», sinó del tot arcaïtzant o premoderna. La idea d'encaïbir diferents cultures plenament diferenciades en una mateixa ciutat és pròpia de l'Edat Mitjana. Els calls jueus eren una societat en el si d'una altra societat. Potser no és del tot casual que la majoria de teòrics del multiculturalisme vinguin del món anglosaxó. En els contextos colonials, entre els segles XVI i XIX, gairebé mai no van accedir al mestissatge físic, sexual (a diferència de portuguesos, espanyols, francesos, etc.); en els contextos postcolonials, al segle XX, gairebé mai no s'han assumit formes de mestissatge cultural integrador. Han optat, ben al contrari, pel multiculturalisme. Aquesta constatació és matisable, naturalment, però sembla lògic tenir-la present.

¿Quin sentit té parlar de tolerància, si els límits d'aquesta coincideixen i es confonen amb els límits estipulats per la llei positiva? Per què persistim, doncs, en utilitzar aquest concepte com si fos un referent bàsic en el funcionament de les societats occidentals? Potser perquè oblidem, en definitiva, que un subjecte de drets no és el mateix que un objecte de tolerància.

Democràcia liberal i alteritat: el malentès de la «tolerància»

La majoria de les idees polítiques centrades en la noció de tolerància neixen entre els segles XVI i XVIII en el context de la confrontació religiosa, sobretot entre catòlics i protestants. Actualment, en canvi, la pràctica totalitat dels discursos sobre la tolerància s'emmarquen en l'àmbit de les friccions generades per les societats democràtiques que participen, d'una manera o d'una altra, del fenomen del multiculturalisme. Són dos contextos completament diferents, però el referent conceptual –la noció de tolerància– continua essent el mateix. Tots els Estats democràtics del món, basant-se en la mateixa Declaració Universal dels Drets Humans, garanteixen constitucionalment la llibertat de culte.

És probable, però, que no existeixi una consciència gaire clara del canvi de referent històric que ha afectat la noció clàssica de tolerància en la majoria de països occidentals. I és potser aquest desajustament entre una determinada idea (la de tolerància, gestada en el context de la confrontació religiosa) i una determinada transformació políticossocial (que fa innecessària o extemporània aquella idea, degut al procés de secularització) la que sovint origina equívocs ben estranys. El problema del reconeixement i l'assumpció de l'altre ja no es limita a autoritzar la llibertat de culte a les minories religioses, sinó a articular la convivència de societats extremament complexes i diverses en tots els sentits. Aquest és el nou espai de la tolerància, no pas el que va portar John Locke a escriure la seva famosa *Carta*, o a Voltaire a defensar els hugonots i a denunciar els estralls econòmics que va causar la seva expulsió. Estem parlant, doncs, de resoldre problemes molt nous amb referents molt antics. ¿Resulta lícit afirmar que aquests vells esquemes conceptuals encara tenen vigència o, almenys, resulten vagament operatius en termes pragmàtics? Aquesta és potser la pregunta, que podríem for-

Ni l'assimilacionisme estricte ni el multiculturalisme han donat els resultats esperats: els suburbis francesos en flames o el creixent clima de tensió als Països Baixos en són, respectivament, una prova fefaent. Tampoc sembla que l'ús de paràmetres prepolítics, com ara la noció de tolerància, puguin servir per neutralitzar a llarg termini aquestes disfuncions.

mular d'una altra manera: ¿quin és exactament el sentit de l'exigència de tolerància en una societat que ja garanteix als seus ciutadans la plena igualtat en el terreny religiós, polític, sexual, etc? Vista des d'aquesta perspectiva, la tolerància és quelcom que, ara per ara, només tindria sentit en Estats amb una orientació més o menys teocràtica i/o dictatorial, però no pas a la majoria dels països occidentals, democràtics i secularitzats.

Per a il·lustrar aquesta confusa juxtaposició de referents del segle XVIII amb altres del segle XXI només cal pensar en les anomenades «festes de la diversitat» (o denominacions similars) que se celebren periòdicament a moltes grans ciutats europees: l'objectiu essencial d'aquestes activitats sembla limitar-se a l'exhibició pública de la diferència, però entesa en un sentit superficial (el menjar, la roba, etc). Aquesta actitud constitueix

una ingènua transposició de la vella noció de tolerància religiosa, que reivindicava la llibertat de culte i l'exhibició externa dels seus símbols però que, a la vegada, semblava força indiferent a l'equiparació estricta de drets entre les diferents comunitats.

Actualment, en el context de les friccions que genera el pluralisme cultural, la tolerància no es qüestiona en tant que valor abstracte. Allò que es discuteix són els seus límits en el si d'una determinada societat. La tolerància, en definitiva, és un valor assumit, fins l'extrem de l'abús semàntic i de la creació d'una retòrica específica. Els seus límits, ben al contrari, constitueixen el principal problema polític d'algunes societats multiculturals. Recordem-ne alguns: la poligàmia, els matrimonis entre menors concertats pels seus pares, l'ablació del clítoris o altres mutilacions rituals, etc. Als Estats Units i al Canadà, a més, existeixen altres conflictes relacionats amb algunes tradicions religioses indígenes: ús de certes substàncies narcòtiques amb finalitats rituals, caça d'animals protegits per la llei, etc. En tots aquests casos, la tolerància arriba fins el llindar que marca la legislació vigent a cada país, i/o fins allò estipulat genèricament a la Declaració Universal dels Drets Humans. Aquest és el llindar, no pas un altre. Per tant: quin sentit té parlar de tolerància, si els límits d'aquesta coincideixen i es confonen amb els límits estipulats per la llei positiva?

Aquesta objecció desacredita irremissiblement l'ús polític de la noció de tolerància que es fa en les societats democràtiques avançades i, en canvi, la justifica pragmàticament en aquelles altres que no han arribat a aquest estadi civilitzatori. Mentre que en un context la tolerància pot ser avaluada com una manera sofisticada d'escamotejar drets a les minories, en l'altre pot ser considerada com una actitud que, en circumstàncies concretes, pot evitar la barbàrie total i absoluta. Per què persistim, doncs, en utilitzar aquest concepte com si fos un referent bàsic en el funciona-

ment de les societats occidentals? Potser perquè oblidem, en definitiva, que un subjecte de drets no és el mateix que un objecte de tolerància.

A tall de conclusió

No hi ha cap societat democràtica al món que equipari automàticament la noció de població real amb la de ciutadania. En l'actualitat, la població real de la majoria de països democràtics occidentals està fortament condicionada pel fenomen de la immigració, mentre que la ciutadania és encara una idea vinculada a l'estructura políticoadministrativa de l'Estat-nació. Aquesta asimetria pot arribar a generar tensions importants. En qualsevol cas, la responsabilitat no hauria de recaure en els principis de la democràcia liberal sinó en una concepció decimonònica i territorialista de la sobirania de l'Estat que, inexplicablement, perviu encara al segle XXI. Unida a una legislació poc eficient, aquesta mentalitat obsolescent fa que la integració de la població immigrada depengui essencialment de confusos rituals burocràtics que tenen poc o gens a veure amb la relació real dels nouvinguts amb la societat d'acollida. Ni l'assimilacionisme estricte ni el multiculturalisme han donat els resultats esperats: els suburbis francesos en flames o el creixent clima de tensió als Països Baixos en són, respectivament, una prova fefaent. Tampoc sembla que l'ús de paràmetres prepolítics, com ara la noció de tolerància, puguin servir per neutralitzar a llarg termini aquestes disfuncions. És probable que la recepció massiva de població immigrada amb pretensions d'establir-se definitivament a la societat d'acollida acabi requerint canvis profunds en la legislació (i també en la mentalitat) d'aquesta. Sembla evident, però, que no tothom està disposat a dur-los a terme, fins i tot en el context d'una població anormalment envellida que no té cap altre remei que acceptar el fenomen.

